

Ειρήνης Σκούρα

«Όνειρο στο κύμα»

Μια διακειμενική προσέγγιση του παπαδιαμαντικού έρωτα

Η διαδικασία της ανάγνωσης είναι συχνά μια διαδικασία ανάμνησης. Σχεδόν κάθε κείμενο που διαβάζουμε ανακαλεί άλλα κείμενα που κατοικούν στη μνήμη μας ως μια κρυφή περιουσία βιωμάτων. Κάθε νέο κείμενο φωτίζεται από τις προηγούμενες αναγνώσεις μας, που μοιάζουν πάντα παρούσες και ανθεκτικές στο χρόνο. Ο συγγραφέας, από τη δική του πλευρά, μεταφέρει στο κείμενό του τον απόηχο των δικών του προηγούμενων αναγνώσεων δανειζόμενος, συνειδητά ή ασυνείδητα, στοιχεία από κείμενα που χαρακτήθηκαν στη μνήμη του για πάντα. Έτσι συγγραφέας και αναγνώστης αποταμιεύουν κείμενα. Ο συγγραφέας τα επενδύει στην παραγωγή νέων κειμένων, ο αναγνώστης στην ερμηνεία τους. Επομένως η πράξη της ερμηνείας, όπως και η πράξη της παραγωγής ενός κειμένου, υλοποιούνται σχεδόν με τον ίδιο τρόπο: είναι μια διαρκής μεταφορά συναισθημάτων, εικόνων, σκέψεων, λέξεων από άλλα κείμενα. Η μεταφορά των πολύτιμων αυτών φορτίων πυροδοτείται κάθε φορά που ένας άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με ένα κείμενο και αποσκοπεί στη δημιουργία ή στην πρόσληψή του δια της αναγωγής σε ήδη γνωστές περιοχές.

Αυτή η «μετατόπιση» σημείων, που έχει ως αποτέλεσμα μια πολυφωνική- πολυγλωσσική συγκρότηση του λογοτεχνικού κειμένου, ονομάστηκε από την Kristeva το 1967 «διακειμενικότητα» (“intertextualite’ ”). Ο όρος αυτός αποδίδει τη διασταύρωση ποικίλων λόγων σε ένα νέο κείμενο που χαρακτηρίζεται πλέον ως «ένα μωσαϊκό παραθεμάτων, ως αφομοίωση και μετασχηματισμός άλλων κειμένων».¹

Έτσι ο συγγραφέας αποτυπώνει στα κείμενά του στοιχεία άλλων κειμένων από προηγούμενες αναγνώσεις του κατασκευάζοντας ένα διακείμενο, οι αφετηρίες του οποίου μπορεί να είναι ποικίλες. Μπορεί να δανείζεται στοιχεία από άλλα κείμενα, όχι αποκλειστικά λογοτεχνικά. Μπορεί ακόμη να επαναφέρει στοιχεία δικών του παλαιότερων κειμένων που αποτελούν γι αυτόν προσφιλή λογοτεχνικό τόπο. Τα στοιχεία αυτά μεταφέρει ο συγγραφέας στα νέα του κείμενα και τα ενσωματώνει στις ιστορίες του. Κατ’ αυτόν τον τρόπο ένα νέο κείμενο γεννιέται από την αναδιανομή (καταστροφή\ κατασκευή) και διασταύρωση των γλωσσικών σημείων προγενέστερων κειμένων. Όμως μια τέτοιου είδους αναδιανομή

και διασταύρωση κειμένων δεν εμπλέκει μόνον τον συγγραφέα\ δημιουργό αλλά και τον αναγνώστη, αφού και εκείνος με τη σειρά του νοσηματοδοτεί και προσλαμβάνει το κείμενο μέσα από τους δικούς του κώδικες , μέσα από το δικό του απόθεμα κειμένων που έχουν εγγραφεί οριστικά στη μνήμη του. «Διαβάζω, λοιπόν,», υποστηρίζει η Άννα Τζούμα,« σημαίνει ότι η σημασία του κειμένου μου συν-κλίνεται με τις σημασίες άλλων κειμένων, έτσι ώστε η συγκεκριμένη ανάγνωση να είναι ένας ατέλειωτος περίπλους μέσα από τις άλλες αναγνώσεις από τις οποίες τρέφεται».²

Θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να προσεγγίσουμε διακειμενικά ένα ερωτικό διήγημα του Παπαδιαμάντη, το «Όνειρο στο κύμα», που διδάσκεται στη Λογοτεχνία Κατεύθυνσης της Γ΄ Λυκείου. Αναζητώντας τη θεματική των «παπαδιαμαντικών» ερώτων θα ταξιδέψουμε διακειμενικά σε αφηγήματα της ίδιας χρονικής περιόδου του συγγραφέα και θα προσπαθήσουμε να χαρτογραφήσουμε την ιδιομορφία και την ταυτότητα αυτών των ερώτων με πυξίδα την αντίληψη του Παπαδιαμάντη για τον έρωτα και την αμαρτία σε ένα συναρπαστικό, ελπίζουμε, αναγνωστικό περίπλου.

Η υπόθεση του διηγήματος είναι απλή και παραπέμπει συχνά σε αναγνωρίσιμα βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα. Ένας βοηθός δικηγόρου στην Αθήνα αφηγείται με νοσταλγία ένα επεισόδιο στο νησί του τον καιρό που ήταν ακόμη ένα αγράμματο και άπραγο βοσκόπουλο. Στα μέρη που έβοσκε τα ζώα του ζούσε σε ένα περιφραγμένο κτήμα με το θετό του πατέρα ένα όμορφο κορίτσι, η Μοσχούλα, για την οποία το βοσκόπουλο ένιωθε ακαταμάχητη έλξη. Ένα αυγουσιάτικο βράδυ ο νεαρός βοσκός μαγεμένος από την ομορφιά της θάλασσας πέφτει να κολυμπήσει. Αργότερα, λίγο πιο πέρα και χωρίς να τον αντιληφθεί πέφτει να κολυμπήσει ολόγυμνο και το κορίτσι του έρωτά του. Ο νεαρός βοσκός αιφνιδιάζεται και δεν ξέρει πώς να αντιδράσει καθώς από τη μια είναι εξαιρετικά δύσκολο να φύγει απαρατήρητος και από την άλλη στέκει άπραγος γοητευμένος από την ομορφιά του κοριτσιού:

«Έβλεπα», αφηγείται ο Παπαδιαμάντης, «την αμαυράν και όμως χρυσίζουσαν αμυδρώς κόμην της, τον τράχηλόν της τον εύγραμμον, τας λευκάς ως γάλα ωμοπλάτας, τους βραχίονας τους τοννευτούς, όλα συγγεόμενα, μελιχρά και ονειρώδη εις το φέγγος της σελήνης. Διέβλεπα την οσφύν της την ευλύγιστον, τα ισχύα της, τας κνήμας, τους πόδας της, μεταξύ σκιάς και φωτός, βαπτιζόμενα εις το κύμα. Εμάντευα το στέρνον της, τους κόλπους της, γλαφυρούς προέχοντας, δεχομένους όλας της αύρας τας ριπάς και της θαλάσσης το θείον άρωμα...»

Ξαφνικά όμως ο νεαρός βοσκός, αν και μαγεμένος από το θέαμα που αντικρίζει, αντιλαμβάνεται ότι η αγαπημένη του κασικούλα, που τη βάπτισε προς τιμήν του έρωτά του Μοσχούλα και αυτή, κινδυνεύει να πνιγεί με το σκοινί που είναι δεμένη κοντά στην ακτή. Καθώς βγαίνει ανήσυχος από το νερό για να σώσει την κασίκα του, το κορίτσι τον βλέπει και αιφνιδιάζεται. Καθώς μάλιστα πλησιάζει μια βάρκα την κυριεύει ο πανικός και αρχίζει να βουλιάζει στο νερό. Τότε το βοσκόπουλο παρατάει στην τύχη του το ζώο, που πνίγεται με το σκοινί, για να σώσει το κορίτσι. Με γρήγορες κινήσεις φτάνει κοντά στην αγαπημένη του, την παίρνει στην αγκαλιά του και ημιθανή την βγάζει στην ακτή. Έτσι μπόρεσε να κρατήσει για λίγο στην αγκαλιά του την αγαπημένη του θυσιάζοντας το αγαπημένο του ζώο. Εδώ τελειώνει η εξιστόρηση του περιστατικού και μαζί η ιστορία ενός έρωτα πριν καν αρχίσει. Ο αφηγητής αναπολεί με θλίψη τις στιγμές αυτές της άφατης ευτυχίας καθώς είναι αναγκασμένος να ζει μια άχαρη ζωή στην πόλη, απόλυτα εξαρτημένος από τον εργοδότη του, μακριά από τη γενέθλια γη και τα αγαπημένα τοπία μιας ατίθασης νιότης.

Ο συγγραφέας και σε αυτό το διήγημα επιστρέφει στο παρελθόν του κάνοντας το κείμενο να μοιάζει απόσπασμα του προσωπικού του ημερολογίου³. Κι αν ακόμη παραβλέψουμε τη φράση μέσα σε παρένθεση στο τέλος της αφήγησης «Δια την αντιγραφήν», με την οποία ο συγγραφέας υπογράφει το διήγημά του επιχειρώντας να εξασφαλίσει ένα άλλοθι ταυτότητας (άλλοθι που αναζητά και στη «Φαρμακολύτριά» ή στο «Αμαρτίας φάντασμα»), δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι πίσω από κάθε σκέψη κι ενέργεια του ήρωα αναγνωρίζουμε τον ίδιο το συγγραφέα που μεταμορφώνεται άλλοτε σε κριτή κι άλλοτε σε θύμα του έρωτα. Για να ερμηνεύσουμε τις πρωτεϊκές αυτές μεταμορφώσεις και να εισχωρήσουμε στην ενδοχώρα του «παπαδιαμαντικού» λόγου, θα ήταν χρήσιμο να ανατρέξουμε στα κείμενα που τροφοδοτούν τα αφηγήματα του Παπαδιαμάντη.

Η ιερατική γενιά του συγγραφέα, η θητεία του στο στασίδι του ψάλτη, τον καθιστά γνώστη της ορθόδοξης λατρείας και της εκκλησιαστικής υμνογραφίας. Τα εκκλησιαστικά και υμνογραφικά κείμενα αποτελούν τις πρώτες του εμπειρίες ανάγνωσης και συχνά παρεμβάλλονται ως παραθέματα στα γραπτά του. Αυτός που κάποτε υπέγραφε με το ψευδώνυμο «Βυζαντινός» («Εφημερίς», 1887-1888), έγραψε, όταν κάποτε πονούσε το δόντι του, μια λυρική ακολουθία αφιερωμένη στον άγιο Αντύπα, προστάτη των δοντιών. Ο ίδιος άνθρωπος όμως διαβάζει Όμηρο από το πρωτότυπο, ταξιδεύει συχνά

πάνω στα φτερά του Κάλβου, μεταφράζει ξένους συγγραφείς και συγκινείται από τον Σαίξπηρ, τον Ντοστογιέφσκι και τον Ντίκενς. Η ισορροπία ανάμεσα στον Χριστό, στον Διόνυσο, στον Όμηρο και τους παράφορους ήρωες των διηγημάτων που μεταφράζει, μοιάζει δύσκολη αλλά αυτό είναι Παπαδιαμάντης. Έτσι ο βοσκός του, αν και δοσμένος στο κάλεσμα της σάρκας, κατάγεται από τον «Καλό Ποιμένα» του Ευαγγελίου. Αν και δεν ξέρει ανάγνωση και γραφή, γνωρίζει απ' έξω το «Άσμα Ασμάτων», το «Δευτερονόμιο», τις «Πράξεις των Αποστόλων». Η δική του αγαπημένη είναι μια ποιμενική Αφροδίτη ανάλογη με κείνη του «Άσματος». Περιγράφοντας την ομορφιά της δανείζεται μέσα σε οκτώ μόλις στίχους, τέσσερις παραπομπές από το «Άσμα Ασμάτων»⁴:

«Ήτο ωραία μελαχροινή,» γράφει, «κ'ένθymiζε την νύμφην του Άσματος την ηλιοκαυμένην, την οποίαν οι υιοί της μητρός της είχαν βάλει να φυλάει τ'αμπέλια.» «Ίδού εί καλή, η πλησίον μου, ιδού εί καλή. Οφθαλμοί σου περιστεραι...»

Αναζητώντας τα ίχνη αυτής της μαγικής παπαδιαμαντικής ισορροπίας ανάμεσα στο χριστιανικό και στο παγανιστικό στοιχείο, στο ιλαρό φως της πίστης και στο αβυσσαλέο σκότος των ανθρώπινων αδυναμιών, στο μοναχισμό και τον αισθησιασμό, θα εξετάσουμε με τη συνδρομή και άλλων κειμένων το στοιχείο που θεωρούμε κυρίαρχο στο διήγημα που μελετάμε: το μοτίβο του έρωτα ως απαγορευμένου καρπού, που αποτελεί προσφιλή λογοτεχνικό τόπο του συγγραφέα.

Είναι γνωστή η αντιμετώπιση του έρωτα ως αμαρτήματος από τον Παπαδιαμάντη. Ο Μ. Μαλακάσης μεταφέρει μια σχετική συνομιλία που είχε με το συγγραφέα:

« Μια μέρα καθώς καθόμαστε στη Δεξαμενή απόγευμα τότε ρώτησα:

- Έχεις ερωτευθεί ποτέ Αλέξανδρε;

-Ποτέ ! μου απάντησε χωρίς ενδοιασμό και αμέσως πρόσθεσε:

-Τι Χριστιανός είμαι νά' χω δύο αμαρτήματα; Δεν φτάνει που πίνω;

Όμως ύστερα από κάποια σιωπή λέει:

-Μια φορά αγάπησα μάλιστα μια μακρινή μου εξαδέλφη. Αλλά δε βάσταξε αυτό πολύ. Μερικές ημέρες, ο Θεός να με συγχωρέσει!»⁵

Κι όμως ο Παπαδιαμάντης, που ζητάει συγχώρεση για τον έρωτά του, μας άφησε συναρπαστικές εκδοχές της ερωτικής επιθυμίας, ενώ είναι ο πεζογράφος που, κατά μαρτυρία του Γ. Βαλέτα, τολμά να εικονογραφήσει αυτός για πρώτη φορά στη νεοελληνική πεζογραφία το γυμνό γυναικείο σώμα με το διήγημά του «Όνειρο στο κύμα»⁶.

Τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη που παρουσιάζουν θεματική συνάφεια και μεταξύ τους και με το «Όνειρο στο κύμα» γράφτηκαν στη

δεκαετία από το 1892 μέχρι περίπου το 1902. Ο συγγραφέας βρίσκεται στην καμπή της μέσης ηλικίας, ωστόσο η ερωτική επιθυμία περιγράφεται με τον τρόπο ενός εφήβου. Θα περιπλανηθούμε, λοιπόν, αναγνωστικά στα κείμενα αυτά για να μπορέσουμε στη συνέχεια να συνθέσουμε τη διακειμενική ερμηνεία που επιδιώκουμε.

Το 1892 δημοσιεύονται δύο σχετικά με το θέμα μας διηγήματα: το «Ολόγυρα στη λίμνη» (περ. «Εστία») και η «Αποκριάτικη νυχτιά» (εφημ. «Εφημερίς»). Στο πρώτο η αφήγηση γίνεται στο δεύτερο πρόσωπο και μοιάζει πλούσια σε προσωπικά βιώματα και εμπειρίες του συγγραφέα. Έχοντας ως σκηνικό μια όμορφη λίμνη ο συγγραφέας περιγράφει έναν παιδικό έρωτα του ήρωα προς την πανέμορφη Πολύμνια, έναν έρωτα που παραμένει, όπως και οι υπόλοιποι ατελέσφορος αλλά ικανός να βασανίζει για χρόνια τη μνήμη του:

«Όταν επανήλθες μετά επτά έτη εις την ωραίαν τοποθεσίαν, την προσφιλή εις τας αναμνήσεις σου», γράφει, «δεν ήτο Φεβρουάριος ο μήν και δεν υπήρχον πλέον ίσια να μυρώνωσι την ατμόσφαιραν με τας μεθυστικές ευωδίας των. Αλλά δεν ήτο πλέον και η Πολύμνια εκεί, άλλο έμψυχον ίον, η μεθύσκουσα ποτέ την παιδικήν φαντασίαν σου με μόνον της λευκής λινομετάξου εσθήτος της τον θρούν».

Τελικά την προσοχή της Πολύμνιας τραβά ένας άλλος τολμηρός και ριψοκίνδυνος έφηβος και ο ήρωας αναγκάζεται να κρύψει ακόμη πιο βαθιά τον ανομολόγητο έρωτά του στα άδυτα μιας ψυχής ήδη ταλαιπωρημένης από τον έρωτα και τις απαγορευμένες χαρές του.

Την ίδια χρονιά, το 1892, ένα ακόμη διήγημα με τίτλο «Αποκριάτικη νυχτιά» δημοσιεύεται στην «Εφημερίδα». Η ιστορία έχει ως κεντρικό πρόσωπο έναν πτωχό πλην «επιμελή σπουδαστή», τον οποίο οι ανάγκες των σπουδών κρατούν στην Αθήνα μακριά από τους δικούς του. Είναι αναγκασμένος να νοικιάζει ένα από τα άθλια δωματιάκια μιας αυλής. Κάποιο βράδυ, βράδυ Αποκριάς, ένα όμορφο κορίτσι, η Μαρουσώ, έρχεται να τον προσκαλέσει στο γλέντι που οργανώνουν οι συγγαμικοί του. Παρόλο που νιώθει ερωτική έλξη για το κορίτσι καταφέρνει να αρνηθεί την πρόσκληση παλεύοντας να ξεπεράσει τον πειρασμό. «Ήθελεν να είπει ναι», γράφει ο Παπαδιαμάντης, «και έλεγεν όχι.... Μάλλον θα επροτίμα να φιλήσει εκεί εις τα κρυφά την μικράν κορασίδα... αλλά δεν ήτο τολμηρός, ούτε απολύτως διεφθαρμένος».

Δύο χρόνια αργότερα, το 1894, ο συγγραφέας δημοσιεύει στο περιοδικό «Εστία» ένα άλλο ερωτικό διήγημα με τίτλο «Η νοσταλγός». Έχει αρχίσει να σουρουπώνει και ένας ερωτευμένος έφηβος, ο Μαθιός, μπαίνει σε μια βάρκα μαζί με την Λιαλιώ, λίγο μεγαλύτερή του στην ηλικία

και παντρεμένη με έναν πλούσιο μεσήλικα για να τη μεταφέρει, σύμφωνα με την επιθυμία της, στον τόπο της καταγωγής της, στον τόπο της νοσταλγίας της. Ο άντρας της όμως τους καταδιώκει με μια μεγαλύτερη βάρκα, τους προφθάνει και ξανακερδίζει τη γυναίκα του. Όσο κράτησε η νυχτερινή θαλάσσια περιπλάνηση ο έρωτας του νέου δυναμώνει και δοκιμάζεται συνεχώς. Ο νέος, περιγράφει ο Παπαδιαμάντης, «είχε καθίσει όχι πολύ παράμερα απ' αυτής, τόσον πλησίον της ώστε να μη δύναται ανέντως να την κοιτάξει, και τόσον μακράν της ώστε να μη φθάνει να αισθανθεί του θερμού χρωτός και της αναπνοής της την γεινίασιν. Και όμως επεθύμει να την βλέπει, εωσότου εξαλίσθη να κοιτάζει πλέον τα κύματα...».

Η δυναμική παρουσία του συζύγου και το ανάρμοστο της ένωσης σπρώχνουν ξανά στο περιθώριο τον έρωτα του ήρωα. Μόνο η ανάμνηση του ζεστού της ρούχου, που για λίγο χρησιμοποίησε ως πανί της βάρκας, μένει για πάντα μέσα του ζωντανή.

Το 1897 ένας άλλος αδικαίωτος έρωτας περιγράφεται στο διήγημα «Έρωσ –Ήρωσ». Ο μικρός ναύτης Γιωργής είναι αναγκασμένος να μεταφέρει την παιδική του αγάπη, την Αρχόντω, με τη μητέρα της και τον άντρα που πριν λίγο παντρεύτηκε στο νέο της σπιτικό, πέρα από τη θάλασσα. Το τέλος του ταξιδιού θα σημάνει και το οριστικό και αμετάκλητο τέλος του κρυφού έρωτά του. Ο νεαρός Γιωργής μηχανεύεται τρόπους να ξανακερδίσει την αγαπημένη του. Σκέφτεται να αναποδογουρίσει τη βάρκα, να αφήσει να πνιγούν η μητέρα της νέας και ο άντρας της και μετά να βγει στη στεριά κρατώντας στην αγκαλιά την αγαπημένη του. Ζει με τη φαντασία του τη σκηνή της σωτηρίας της ποθητής γυναίκας. Ο Παπαδιαμάντης περιγράφει με τρόπο μαγικό τη φαντασίωση του νεαρού ναύτη, ο οποίος μες στην ερωτική παραφορά του « Έφευγεν, έφευγεν ως δελφίни, εφύσα και εξέρνα το νερόν ως φάλαινα και προέβαλλε κοπτερόν τον βραχίονα ως ξιφίας. Έπλεε με τον δεξιόν βραχίονα, και εσφικταγκάλιαζε την νέαν με τον αριστερόν. Άνω την κεφαλήν της, άνω...N' αναπνεύσει το δαχτυλιδένιο στοματάκι της... «Μη φοβάσαι, αγάπη μου!..» Θα εζύγωνε, θα επλησίαζεν εις την ξηράν. «Τώρα, τώρα εφτάσαμε ψυχή μου». Κανέν δυστύχημα δεν έμελλε να συμβεί. Όλος ο κόσμος θα εσώζετο... «-Επνίγη κανείς ;-Όχι. Αφού εγλύτωσες εσύ, όχι» Ω! πώς θα έπεφταν αφανισμένοι, μισοπνιγμένοι, στάζοντες θάλασσαν, επάνω εις την άμμον. Αναπλασμένοι και αναβαπτισμένοι. Νέος Αδάμ και νέα Εύα, φέροντες τους χιτώνας θαλασσοβρεγμένους κολλητά εις την επιδερμίδα των, περισσότερον παρά γυμνοί».

Όμως τελικά ο Γιωργής δεν αναποδογυρίζει τη βάρκα. Ο συγγραφέας αντιπροσωπεύοντας, όπως δηλώνει, «την μέσην κρίσιν και το μέσον αίσθημα των αναγνωστών του», δεν αφήνει τον ήρωά του να πραγματοποιήσει το φοβερό σχέδιό του, θυσιάζει για ακόμη μια φορά τον έρωτά του και καταλήγει:

«Δεν την αναποδογύρισε (την βάρκα),δεν τους έπνιξε' ολίγον ακόμη ήθελε δια να το κάμει, αλλά το ολίγον αυτό έλειψεν».

Έτσι άλλο ένα παράφορο πάθος σβήνει στο νερό και ο «Έρωσ» γίνεται «ήρωσ» εγκράτειας. Το «παπαδιαμαντικό» σχήμα της διαδοχής αμαρτίας- μετάνοιας επαναλαμβάνεται και εδώ σταθερά.

Τον Οκτώβρη του 1900 δημοσιεύεται το διήγημά του «Όνειρο στο κύμα»(περ. «Παναθήναια»).Η αφήγηση ,που γίνεται σε πρώτο πρόσωπο τούτη τη φορά, ξυπνά την αρμυρή γεύση που άφησε στον αναγνώστη η φαντασίωση του ναύτη Γιωργή για τη σωτηρία της αγαπημένης μέσα στη θάλασσα, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στο «Έρωσ-ήρωσ» τρία χρόνια νωρίτερα. Ο περίφρακτος κήπος της νεαρής Μοσχούλας κρατά έξω από τον παράδεισο το ερωτευμένο βοσκόπουλο. Μόνο στη θάλασσα και στη ρευστή της θαλπωρή θα μπορέσει ο ήρωας να αγγίξει την αγαπημένη του στην προσπάθειά του να τη σώσει από βέβαιο πνιγμό. «Είδα το εύμορφον σώμα», περιγράφει ο Παπαδιαμάντης, «να παραδέρνει κάτω, πλησιέστερον εις τον βυθόν του πόντου ή εις τον αφρόν του κύματος, εγγύτερον του θανάτου ή της ζωής' εβυθίσθην, ήρπασα την κόρην εις τας αγκάλας μου και ανήλθον. Καθώς την είχα περιβάλει με τον αριστερόν βραχίονα, μου εφάνη ότι ησθάνθην ασθενή την χλιαράν πνοήν της εις την παρειάν μου. Είχα φθάσει εγκαίρως, δόξα τω Θεώ!...»⁷

Ο έρωτας δίνει έτσι γρήγορα-γρήγορα τη θέση του στον ανθρωπισμό. Η ερωτική αγκαλιά μετατρέπεται σε ανθρωπιστικό καθήκον προς ένα πλάσμα που κινδυνεύει και αναζητά εκεί την εξιλέωσή της.

Όμως αυτή η έστω ευκαιριακή και στιγμιαία επαφή με το αγαπημένο σώμα, που για χρόνια μετά ταλαιπωρεί τη μνήμη του, έχει για το νεαρό βοσκό και το τίμημά της. Η αγαπημένη του κασικούλα, όσο αυτός βρισκόταν στη θάλασσα, πνίγηκε με το σκοινί που ήταν δεμένη. Το σκοινί αυτό σαν μίτος της Αριάδνης μοιάζει να διαπερνά όλη την ιστορία, ενώ «μετατοπίζεται» ως σημειολογική μονάδα και σε άλλα αφηγήματα του συγγραφέα⁸.

Λίγους μήνες μετά τη δημοσίευση του «Ονείρου» η εξαδέλφη του συγγραφέα, η γνωστή μας από άλλα αφηγήματα Μαχούλα, θα περιζώσει επτά φορές με ένα όμοιο σκοινί τον ιερό ναό της αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας στο ομώνυμο διήγημα του 1900. Σκοπός αυτής της

παγανιστικής τελετής, όπως περιγράφει ο συγγραφέας είναι, «να χαλάσει (η αγία) τα μάγια, να έλθει στον νουν του ο υιός της ο ερωτοχτυπημένος και ποτισμένος από κακός μαγγανείας και να μη χάνει τα μυαλά του άδικα». Ο συγγραφέας, δοκιμασμένος συχνά από τις χαρές του έρωτα, που δεν μπορεί να γευθεί, περνά από τον ίδιο ναό είκοσι χρόνια αργότερα. Θυμάται την ιδιόμορφη τελετή και θέλει και αυτός να απαλλαγεί από τα δεσμά του πάθους, να ζώσει και αυτός επτά φορές με σκoinί το ναό της Φαρμακολύτριας, όπως πριν είκοσι περίπου χρόνια είχε κάνει και η εξαδέλφη του για να λυθούν τα δικά του μάγια του έρωτα. Όμως το εγχείρημα φαίνεται μάταιο και ο συγγραφέας κάποια στιγμή αναφωνεί:

«Ω! επτάκις μόνον!...Εβδομητάκις επτά θα είχαν τώρα ανάγκη να περιζώσω τον ναόν της Αγίας Αναστασίας!...Τοσάκις είχαν περιεζωσμένην την καρδίαν μου η άκανθα της πικράς αγάπης, τοσάκις την είχε περισφίξει το ερπετόν πάθος, το δολερόν... Ευλαβούμην να είπω εις την Αγίαν, ησχυρόμην να ομολογήσω προς εμαυτόν, ότι ήμην, οψέ ήδη της ηλικίας, λεία του πάθους και έρμαιον...Αλλά προς τι να προσφέρω λαμπάδας και μοσχολίβανον, προς τι να περιζώσω με κηρία τον ναόν; Η Αγία ηδύνατο ίσως να με θεραπεύσει αλλ' εγώ δεν επεθύμουν να θεραπευθώ. Θα επροτίμω να καίομαι εις την φλόγαν την βραδείαν...Υπάρχουν εις τον Παράδεισον Άγιοι δεχόμενοι τας ευχάς των ερώντων;...»

Εδώ η αδυναμία της λύτρωσης ομολογείται, το πάθος αναγνωρίζεται μα ο συγγραφέας μάταια αναζητά συμμαχίες αγίων στον Παράδεισο.

Την επόμενη χρονιά, το 1901, ο Παπαδιαμάντης δημοσιεύει στο περιοδικό «Παναθήναια» το διήγημά του «Υπό την βασιλικήν δρυν». Άλλος ένας παιδικός έρωτας εξιστορείται εκεί σε πρώτο πρόσωπο με διαφορετικό τούτη τη φορά αποδέκτη. Στη θέση της ποθητής γυναίκας έχουμε ένα πελώριο δέντρο, μια βασιλική δρυ, την οποία ο εντεκάχρονος ήρωας του διηγήματος ερωτεύεται και για να τη συναντήσει δεν διστάζει να εγκαταλείψει τους δικούς του, να χαθεί σ' έναν αφιλόξενο τόπο και να ξημερωθεί κάτω απ' τα κλαδιά της. Όμως μέσα στο όνειρό του το δέντρο του έρωτα μεταμορφώνεται σταδιακά σε γυναίκα⁹. Η περιγραφή της μεταμόρφωσης θυμίζει την περιγραφή της γυμνής Μοσχούλας και μοιάζει να κολυμπά στα ίδια νερά με το «Όνειρο στο κύμα»:

«Μου εφάνη», γράφει, «ότι το δένδρον μικρόν κατά μικρόν μετέβαλλεν όψιν, είδος και μορφή. Εις μίαν στιγμήν η ρίζα του μου εφάνη ως δύο ωραιάι εύτορνοι κνήμαι, κολλημέναι η μία επάνω εις την άλλην,... ο κορμός μου εφάνη ότι διεπλάσσετο και εμορφούτο εις οσφύν, εις κοιλίαν και στέρνον με δύο κόλπους γλαφυρούς προέχοντας' οι δύο

παμμέγιστοι κλάδοι μου εφάνησαν ως δύο βραχίονες, χείρες ορεγόμεναι εις το άπειρον, είτα κατερχόμεναι συγκαταβατικώς προς την γην, εφ' ης εγώ εκείμην ...»

Το γυναικείο πρότυπο, αν και μεταμορφωμένο σε δέντρο, εξακολουθεί να είναι ερωτικά σκανδαλώδες και επικίνδυνο. Ένας μοιραίος ξυλοκόπος δίνει τη λύση στην αδιέξοδη σχέση κόβοντας μια μέρα το δέντρο και σκοτώνοντας μαζί τη νύμφη που κατοικούσε μέσα του.

Στο σημείο αυτό, καθώς τελειώνει η αναγνωστική μας περιπλάνηση, θα δοκιμάσουμε να συνθέσουμε τη διακειμενική ερμηνεία που αρχικά υποσχεθήκαμε. Όμως προσοχή! Και αυτή η ερμηνεία, όπως κάθε ερμηνεία άλλωστε, είναι μια προσέγγιση προσωπική, δεν διεκδικεί το αλάθητο και δεν είναι το κλειδί για όλες τις πόρτες. Άλλωστε τέτοια αντικλειδιά μόνον οι κλέφτες διαθέτουν.

Οι έρωτες, λοιπόν, του Παπαδιαμάντη όπως διακειμενικά τους γνωρίσαμε, τυραννικούς και ατελέσφορους, που γεννιούνται για να ματαιωθούν αμέσως μετά, έχουν στην πλειονότητά τους ως σκηνικό μια οργιώδη φύση. Το δάσος, οι γεμάτοι καρπούς αγροί, η ζεστή θάλασσα του Αυγούστου, η «σεληνοφεγγής» νύχτα της εξοχής, τα θαλάσσια άντρα στεγάζουν πρόθυμα τις ανθρώπινες αδυναμίες του «φυσικού» ανθρώπου, τον οποίο ο Παπαδιαμάντης διαρκώς νοσταλγεί. Ο συγγραφέας επιστρέφει συχνά στα τοπία εκείνα της παιδικότητας, τα οποία αποκαλεί «προσκυνητήρια των παιδικών αναμνήσεων» του («Υπό την βασιλικήν δρυν»). Μέσα σε μια οργιαστική φύση το βοσκόπουλο της ιστορίας μας, ο «σατυρίσκος του βουνού», όπως τον αποκαλεί ο συγγραφέας, αλλά και άλλοι έφηβοι ήρωες των παπαδιαμαντικών διηγημάτων ανακαλύπτουν την καταχωνιασμένη καταγωγή της σάρκας και καταδύονται στην άβυσσο του υποσυνείδητου για να ελευθερώσουν στραγγαλισμένες επιθυμίες, απωθημένα όνειρα και ερωτικές φαντασιώσεις. Το νερό, ως θάλασσα ή ως λίμνη, προσφιλές σκηνικό ερώτων στη λογοτεχνία μας, που επιβιώνει κειμενικά στα διηγήματα «Όνειρο στο κύμα», «Η νοσταλγός», «Έρωσ- ήρωσ» και «Ολόγυρα στη λίμνη», παραπέμπει τον αναγνώστη σε κειμενικές και εξωκειμενικές εμπειρίες: το νερό-αγίασμα, καθαρμός και βάπτισμα, το νερό-αναδυομένη Αφροδίτη, το νερό-ελευθερία, ρευστότητα και ένωση. Μέσα σε αυτό το υγρό στοιχείο-στοιχείο ο ήρωας-σώμα πασχίζει να ενωθεί με το συγγραφέα-πνεύμα και να του μεταγγίσει τη λαιμαργία της σάρκας. Μάχεται σκληρά ο έφηβος ήρωας, παιδί ενός ανεξέλεγκτου υποσυνείδητου με το ανθεκτικό και ανυποχώρητο Υπέρ-Εγώ του συγγραφέα. Όμως ο συγγραφέας-πνεύμα σθεναρά αντιστέκεται και

στήνει πολλαπλά εμπόδια στον ήρωα-σώμα. Η αδιαφορία ή η άγνοια της ποθητής κόρης για τον έρωτα του ήρωα, η ατολμία, η αβουλία και η φυσική ντροπαλοσύνη του δεύτερου ακυρώνουν την ένωση. Παρά τα εμπόδια, ή ίσως ακριβώς εξαιτίας τους, μια έντονη διαπάλη ξεσπά ανάμεσα στον συγγραφέα-πνεύμα και τον ήρωα-σώμα. Η αδυσώπητη ερωτική έλξη, οι πρώιμοι πόθοι μιας «ανυπομόνου νεότητας», όπως την αποκαλεί ο συγγραφέας («Ολόγυρα στη λίμνη»), τα κρυφά βλέμματα, τα φευγαλέα αγγίγματα παλεύουν να επιβληθούν στη βαθιά ριζωμένη μοναστική αντίληψη ότι ο σαρκικός έρωτας είναι αμάρτημα και ότι η πνευματική ανάταση μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την άρνηση των υλικών απολαύσεων και των σαρκικών επιθυμιών¹⁰. Η διαπάλη φαίνεται προς στιγμήν αμφίροπη. Η επιδίωξη της αγιοσύνης απαιτεί πολλές φορές απάνθρωπες θυσίες. Τελικά επικρατεί ο συγγραφέας-πνεύμα του ήρωα-σώματος και τον τιμωρεί με το δικό του τρόπο. Το σχήμα «αμαρτία – μετάνοια», στο οποίο ακροβατούσε ως τώρα ο ήρωας-σώμα, καταργείται σταδιακά καθώς κάθε νέα «αμαρτία» πολλαπλασιάζει τα χρέη μιας επιβεβλημένης μετάνοιας. Ο επίγειος παράδεισος ανταλλάσσεται με πολύ κόπο και αγώνα, είναι αλήθεια, με την επουράνια βασιλεία. Ο Συναξαριστής επικρατεί τελικά του Θεοκρίτου¹¹.

Η μετάνοια αποκαθιστά την ηθική τάξη που έχει διασαλευθεί. Νικά τελικά η εγκράτεια, βασικός κανόνας του μοναχισμού. Ο συγγραφέας «δεν ήτο τολμηρός ούτε απολύτως διεφθαρμένος» («Αποκριάτικη νυχτιά») και αφομοιώνει το νεαρό ήρωά του εγκαλώντας τον για αδράνεια και ατολμία με τα λόγια: «Και σύ; Φιλοσοφείς ως εγώ και ουδέν πράττεις» («Ολόγυρα στη λίμνη»). Ο συγγραφέας-πνεύμα τελικά καταβροχθίζει τον ήρωα-σώμα κι εκείνος ως άλλος Ιωνάς παλεύει να επιβιώσει και να ελευθερωθεί για να γευτεί τις χαρές του έρωτα σε ένα προσεχές διήγημα ή δίλημμα. Κάποτε τον ακούμε να μιλά με τη φωνή του συγγραφέα που ως επιμύθιο σφραγίζει το «Όνειρο στο κύμα»: «Ω! ας ήμην ακόμη βοσκός εις τα όρη!». Και άλλοτε με νοσταλγία τον ακούμε να αναφωνεί καθώς ο καιρός τελεσιδικά περνά: «Τι έγιναν αι πηγαί και τα νάματα της νεότητας, τα οποία ανέβλυζον ποτέ και εδρόσιζον την ψυχήν μου;» («Φλώρα ή λάβρα», 1907)

Σε αυτές ακριβώς τις συμφιλιωμένες αντιθέσεις του θείου και του βαθιά ανθρώπινου αναγνωρίζει ο Ελύτης τη μαγεία του παπαδιαμαντικού έργου:

«Αυτή είναι η ταυτότητα του Παπαδιαμάντη», γράφει. « Η λάμψη του δεν είναι απαύγασμα μιας ψυχής χριστιανικής με τη συμβατική έννοια.

Είναι η προβολή ενός εσωτερικού κόσμου απείραγου από τις μικρότητες αλλά γεμάτου καθάριου έρωτα»¹².

Εμείς όμως θα θέλαμε να κλείσουμε αυτή μας την αναφορά στον παπαδιαμαντικό έρωτα με δυο αυτοσχέδιους στίχους του ίδιου του συγγραφέα, που θεωρούμε άριστο σχόλιο στα ερωτικά του διηγήματα:

«Αγάπες ταξιδιάρεις στο κύμα το θολό
και βούλιαξε η βαρκούλα κι επέσαν στο γιαλό»¹³

Το κύμα είναι θολό, η βάρκα μικρή, οι αγάπες φευγαλέες, το ναυάγιο σίγουρο. Ο ουρανός δεν περιμένει, Αλέξανδρε, και, κυρίως δεν συγχωρεί...

Ειρήνη Σκούρα

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Kristeva, J.: "Σημειωτική. Recherches pour une se'manalyse", Seuil, Pari 1969,.
2. Τζούμα ,Α.: « Η διπλή ανάγνωση του κειμένου», *Επικαιρότητα*, Αθήνα 1989, σελ.158
3. Βλ. και την εισαγωγή του Παν. Μουλλά στο βιβλίο «Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος», Ερμής, Αθήνα 1974
4. Βλ. σχετικά Ζορμπάς, Απ.: « Η γλώσσα της Αγίας Γραφής και των λειτουργικών βιβλίων στο έργο του Παπαδιαμάντη», διδακτορική διατριβή, 1991
5. Μαλακάση, Μ. : «Ο άλλος Παπαδιαμάντης», περ. «Μπουκέτο», 19 Απριλίου 1929, σελ.416
6. «Απαντα Αλ. Παπαδιαμάντη», επιμέλεια Γ.Βαλέτα, Αθήνα 1965, τομ. 6^{ος} ,σελ.598
7. Η πάλη του ήρωα με τη θάλασσα να διασώσει την ποθητή γυναίκα είναι κοινός τόπος πολλών λογοτεχνικών κειμένων. Θυμίζει μεταξύ των άλλων την πάλη με τα κύματα του νέου άντρα στον «Κρητικό» του Σολωμού, που σφίγγει πάνω του τη Φεγγαροντυμένη για να τη βγάλει σώα στην ακτή, χωρίς ,βέβαια, να τα καταφέρει. Διακειμενική σύγκλιση και συνάρτηση του διηγήματος αυτού του Παπαδιαμάντη διακρίνει ο Δ. Τζιόβας και με τα μυθιστορήματα «Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια» (1933) και «Παναγιά η Γοργόνα» (1949) του Στρατή Μυριβήλη, όπου σκηνές ερωτικές στη θάλασσα παραπέμπουν στο διήγημα που μελετάμε , βλ. στο Τζιόβας, Δ.: «Ερμηνεύοντας το Όνειρο στο κύμα'» στα «Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλ. Παπαδιαμάντη», Σκιάθος 20-24 Σεπτεμβρίου 1991, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996, σελ. 71 κ.ε.

8. Το σκοινί ως περιορισμός, ως καταναγκασμός και ως όριο ελευθερίας επανέρχεται τουλάχιστον τρεις φορές στο ίδιο διήγημα. Ο συγγραφέας παρομοιάζει τον εαυτό του με τη μίζερη ζωή που διάγει ως υπάλληλος στην Αθήνα, σαν σκυλί δεμένο με κοντό σκοινί στην αυλή του αφέντη του που δεν μπορεί να κινηθεί έξω από τη μικρή ακτίνα που διαγράφει το σκοινί. Ο καταναγκασμός που ασκεί ο έρωτας στα θύματά του επανέρχεται ως δέσιμο και καταδίκη στο μυθιστόρημα «Οι έμποροι των Εθνών». Η μεσαιωνική αρχόντισσα Αυγούστα εξομολογείται με τα λόγια αυτά σε έναν γέροντα καλόγερο τον παράνομο έρωτά της , από τον οποίο δεν θέλει όμως να λυτρωθεί:
- «Ως κατάδικος δεμένος εις τον σκόλαππα, δι ου μέλλει να εκτελεσθεί η ποινή του, είναι και η ψυχή μου δεμένη εις τον έρωτα τούτον, όστις είναι ποινή μου εις τον αιώνα και εις τον μέλλοντα...»
9. Οι μεταμορφώσεις αποτελούν προσφιλές αφηγηματικό εύρημα του Παπαδιαμάντη . Η γυναίκα –βράχος στη «Μαυρομαντηλού» και η σύστοιχή της Φλανδρώ στο διήγημα «Τ' αγνάτεμα» είναι δυο χαρακτηριστικές περιπτώσεις.
10. Η αντιμετώπιση του έρωτα ως πειρασμού και εμποδίου στη μοναστική ζωή περιγράφεται με μια φοβερή σκηνή Θείας Κρίσης στο διήγημα « Ο Καλόγερος» («Εφημερίς», Φεβρουάριος 1892). Μια ερωτική φαντασίωση που ζει στο όνειρό του ο καλόγερος Σαμουήλ παραλίγο να του στοιχίσει την έκπτωση στην Κόλαση. Αναγκάζεται λοιπόν να εγκαταλείψει άρον- άρον την Αθήνα και τους εγκόσμιους πειρασμούς της και να ζητήσει καταφύγιο και συγχώρεση στη μοναστική ζωή της Αθωνικής πολιτείας.
11. Ο Παλαμάς παρατηρεί ότι στο έργο του Παπαδιαμάντη είναι «όλα σφιχτοδεμένα, αχώριστα. Ο Θεόκριτος με το Συναξαριστή» στο άρθρο του «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», περ. «Η τέχνη», Απρίλιος 1899, σελ.138-142
12. Ελύτη, Οδ.: « Η μαγεία του Παπαδιαμάντη», εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989, σελ.21
13. Στο διήγημα «Ρόδινα ακρογιάλια», ο Στάμος, ένας «σημαδιακός και αταίριαστος» τύπος , υπενθυμίζει στο συγγραφέα τους στίχους αυτούς της νεότητάς του.

Βιβλιογραφία

1. «Άπαντα Αλ. Παπαδιαμάντη», επιμέλεια Γ.Βαλέτα, Αθήνα 1965
2. Ελύτης, Οδ.: « Η μαγεία του Παπαδιαμάντη», εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989
3. Ζορμπάς, Απ.: « Η γλώσσα της Αγίας Γραφής και των λειτουργικών βιβλίων στο έργο του Παπαδιαμάντη», διδακτορική διατριβή, 1991
4. .Kristeva, J.: “ Σημειωτική. Recherches pour une semanalyse”, Seuil, Pari 1969,.
5. Μαλακάσης, Μ. : «Ο άλλος Παπαδιαμάντης», περ. «Μπουκέτο», 19 Απριλίου 1929
6. Μουλλάς, Παν.: «Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος», Ερμής, Αθήνα 1974
7. Παλαμάς, Κ.: «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», περ. «Η τέχνη», Απρίλιος 1899
8. Τζιόβας, Δ.: «Ερμηνεύοντας το Όνειρο στο κύμα'» στα «Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλ. Παπαδιαμάντη», Σκιάθος 20-24 Σεπτεμβρίου 1991, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996, σελ. 71 κ.ε.
9. Τζούμα ,Α.: « Η διπλή ανάγνωση του κειμένου», Επικαιρότητα, Αθήνα 1989,